

Demokratik Eğitim Kurultayı

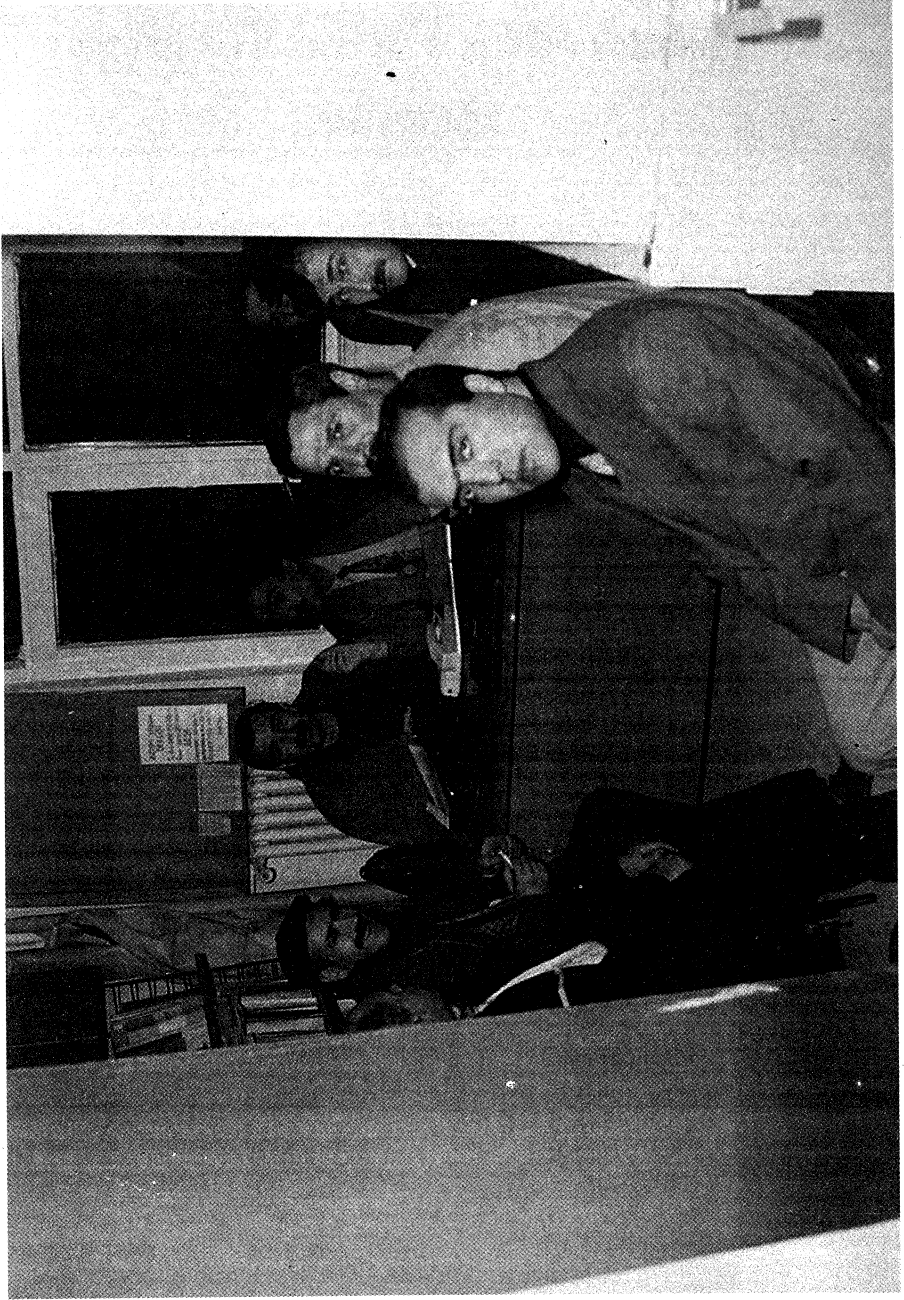
Eğitim Sen

İnsan Hakları Eğitimi Komisyonu Raporu

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa Altıntaş, G.Ü
M. Hakkı Eşiyok, İstanbul 3 No'lu Şube
Hamit Akgök, İstanbul
Nurgül Çetinkaya, İstanbul
Nevruz Güneysel, İstanbul
Ö. Faruk Kırmıç, Siirt
Ömer Buzludağ, Adıyaman
Gülsüm Kırklaroglu, İzmir
Mustafa Şahin, Kırşehir
Tahsin Yılmaz, Kayseri
Hacı Özkan, Gaziantep
Alaattin Erdoğan, İçel
Cemal Demir, Konya
Yücel Kavak, Kırklareli
Hayri Erdoğan, Manisa
Özge Demir, Anıttepe Lisesi Öğrencisi
Yasemin Kepenekçi, A.Ü.E.B.F
Mustafa Akgül, Bingöl

Ankara 1998



İNSAN HAKLARI VE EĞİTİM

İnsan hakları genel olarak doğamızda varolan ve onlarsız “insan” olarak yaşayamayacağımız haklardır.

İnsan hakları ve temel özgürlükler, her insanın doğuştan sahip olduğu onur ve değerlerin saygıyla karşılanacağı ve korunacağı bir yaşama yönelik insanoğlunun yükselen talebi üzerine temellendirilir.

İnsanlık tarihinde verilen sınıf mücadeleleri insan haklarının ortaya çıkmasında ve geliştirilmesinde en belirleyici etken olmuştur. Temel insan haklarını kuşak haklar olarak tanımlamak mümkündür. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi ile oluşturulan haklar düşünce ve inanç özgürlüğü, yasal eşitlik, kişi güvenliği, bireysel özgürlükler, siyasal ve mülkiyet haklarıdır. 1830’lardan sonra II. kuşak haklar olarak nitelenen ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar yani örgütlenme, çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, grev, sağlık ve eğitim haklarıdır. III. kuşak haklar ise İkinci Paylaşım Savaşı’ndan sonra yükselen dayanışma haklarıdır. Bunlar, halkların barış ve kendi kaderlerini tayin hakları, kadın hakları, çocuk hakları, sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını içeren hakları kapsar ve özgürlükler mücadelesini tanımlar.

1789 Fransız Devrimi; 1848 Avrupa Devrimi, 1871 Paris Komünü, 1917 Ekim Devrimi İnsan Hakları mücadelesinin kilometre taşlarıdır. 1917 Ekim Devrimi’nden sonra sosyalist kazanımlara karşı emperyalist sistemler kendilerini koruyabilmek için insan hakları kavramını öne çıkarmışlardır. Bunun sonucunda “sosyal hukuk devleti” kavramı oluşturulmuş ve bu haklar uluslararası sözleşmelerle desteklenmiştir.

10 Aralık 1948’de Birleşmiş milletlerce kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan hak ve özgürlüklerine ilişkin en önemli belgelerden biridir. Bildirge Fransız Devrimi’nden başlayarak öne sürülen bireysel hak ve özgürlüklerle, yakın zamanların ürünü olan toplumsal ve ekonomik hak ve özgürlükleri bir bütünlük içinde ele almış, bu hak ve özgürlükleri ayırım gözetmeksizin tüm insanlar için tanıırken devletlere bunları gerçekleştirmek için koruma yükümlülüğü getirmiştir. Evrensel Bildirge’nin hukuksal bir bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olmamakla birlikte insanlık toplumunun ortak inanç ve değerlerini dile getirmesi bakımından birçok ülke için ulaşılacak amaç niteliğindedir. Türkiye’de bu insan hakları sözleşmelerine imza atan ülkelerden biri olmasına rağmen sözleşmenin gereklerini yerine getirmemiş, iç hukukunda gerekli düzenlemeleri bugüne dek yapmamıştır. Ayrıca 3 Ocak 1976’da yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler’in uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sözleşmesi ile her türlü ırk ayrımcılığının kaldırılmasına dair uluslararası sözleşmeyi imzalamamıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri hak ihlalleri artarak sürmüştür, özellikle 1960’larda başlayan ve 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbeleriyle insan hakları ihlalleri sistemli bir hale gelmiştir. Yaşanan bu süreçte, başta Kürt halkı olmak üzere diğer halklar ve kültürler üzerinde asimilasyon ve inkar politikaları sürmüştür. Demokratik kitle örgütleri ve sendikalar üzerinde yoğunlaşan baskı, kadına ve çocuğa yönelik şiddet, faili meçhul

cinayetler ve ülkemizde yaşanan savaşın boyutları insan hakları ihlallerinin en somut göstergesidir.

Uygulanmakta olan ırkçı, şoven ve cins ayrımcı politikalar eğitim aracılığıyla da yaygınlaştırılmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de insan hakları -ve demokrasi- eğitimi temel bir ihtiyaçtır. Çünkü insan hakları eğitimi insan haklarının en önemli güvencelerinden biridir.

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

İnsan hakları eğitimi; demokrasiyi yerleştirmenin, korumanın ve güçlendirerek yaşatmanın, onu her koşulda yaşatma bilinç ve kararlılığına erişmiş yurttaşlarla güvenceye almanın ön koşuludur.

Demokrasi eğitimi; bireylere insan hak ve özgürlüklerini bilen, benimseyen, saygı duyan, savunan ve yaşam bulmasını sağlayan “etkin” yurttaşlar haline getirmeyi hedefler. Demokrasiyle genel olarak insan hakları ve özel olarak da insan hakları eğitimi birbirinin “onsuz olmaz” koşulunu oluşturur. Birinin gerçekten varlığı ötekine bağlıdır.

İnsan haklarına karşı saldırıların artarak sürmesi ve öngörülen denetim mekanizmalarının insan haklarının korunması konusunda yetersiz kalması olgusu, öteden beri ulusal ve uluslararası düzeylerde dile getirilip yakınılan bir konudur. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi bu temel sorunu öncelikle birinci boyutuyla temelden çözmeye yönelik bir etkinlik olarak önem taşır. Çözümü yalnızca yasal düzenlemelerde arayan önlemler ne denli olumlu ve ileri nitelik taşırsa taşısin tüm eğitim süreci boyunca özümzenerek olağan davranışlara dönüştürülmedikçe kaçınılmaz olarak kağıt üzerinde kalacaktır.

Türkiye’nin çok farklı etnik ve dinsel kültürlerin bir arada yaşadığı bir coğrafya olduğu göz önüne alınacak olursa, insan hakları ve demokrasi eğitiminin önemi daha da artmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi giderek ağırlaşan insan hakları ve demokrasi sorununu aşmanın kalıcı ve sağlam çözümüdür. İnsan hakları ve demokrasi eğitimi insanı gerçek anlamıyla özgür ve ergin yurttaş kimliğini kazandırmanın, demokrasiye de hak ve özgürlüklerin bilincine varan ve onların kullanmasını, korumasını bilen yurttaşların etkin olduğu ve oluşturdukları örgütlerin kurumsallaştığı bir yaşam biçimine dönüştürmenin uzun erimli en temel yoludur. Kısacası insan hakları eğitimi, sorunu yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya çözümenin adıdır.

Türkiye’nin öteden beri izlemekte ya da katılmakta yeterli özen göstermediği insan hakları eğitim alanındaki uluslararası etkinliklere uzak durmaması, bu konuda üstlendiği yükümlülüklerini yerine getirmesi artık kaçınılmazdır. Bu sorun elbette ki tek başına devletlere veya sistemlere bırakılamaz. İnsan hakları eğitimi tüm gönüllü örgütler ile tüm kurum ve kuruluşların ivedilikle gündemine alıp somut programlar oluşturarak uygulamaya girişmesi gereken bir konudur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, eğitimin işlevlerinden biri olan insanın kişiliğinin geliştirilmesi değil, aynı zamanda insan haklarına saygının özendirilip geliştirilmesini de amaçlar. Eğitimin temel işlevlerinden biri olan bu saygıyı eğitim yoluyla zenginleştirmektir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 1.maddesinde belirtildiği gibi insanların doğuştan sahip oldukları hakların korunması ve

güçlendirilmesi insan hakları eğitimin örgün eğitim kurumlarında da vermeyi gerektirir. İnsan hakları eğitimin zorlayan şartlar yalnızca bu yükümlülükten kaynaklanmaz. İnsan haklarının bugünkü durumu, insan haklarına saygının yaşam biçimine ve kalıcı davranışlara dönüştürülmesini gerekli kılmıştır. Çünkü sözü edilen haklar yalnızca kağıt üzerinde kalmıştır. İnsanın sahip olduğu hakların korunması amacı insan hakları ve demokrasi eğitimin önemsememizi gerektirir. **Kuşkusuz insan hakları eğitimi soyut bilgi ve kavramları kişiye aktarmak değil zengin öğretim ortamları hazırlayarak bu bilgileri yaşam biçimine dönüştürmektir.**

İNSAN HAKLARI VE DEMOKRASİ EĞİTİMİNDE ULUSLARARASI BELGE VE DAYANAKLAR

İnsan hakları gibi kendisi de bir insan hakkı olan insan hakları eğitimi, demokrasinin “onsuz olmaz” koşullarından biridir. Dünyada barış ve adaleti kurmanın uluslar ve haklar arasında anlayış ve hoşgörüyü kurup yaşatmanın tüm uluslararası belgelerde vurgulandığı gibi insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının sağlanıp güçlendirilmesiyle gerçekleştirilebileceği kuşku götürmez. Demokrasiyi siyasal ve toplumsal boyutlarıyla yaşama geçirmenin ve yaşatmanın, olağan bir yaşam biçimine dönüştürmenin yolu, insan haklarına saygıyı pekiştirmekten geçer. İnsan haklarına saygınsa soyut söylemlerle, salt belgelere geçirmekle kendiliğinden gerçekleşmeyeceği tartışmasızdır. Gerçekten de insan haklarına ancak onları herkes bilir ve tanırsa ardından da onları kullanma ve koruma bilincine varılırsa saygı gösterilecektir. Bu bilgi ise ne doğuştan gelir ne de kendiliğinden kazanılır. İnsan hakları belgelerinde yer alan kavram ilke ve değerler bilinmeksizin onlara saygı gösterilmesi beklenemez. İnsan haklarının bilinmesi için de eğitim ve öğretim zorunludur.

Uluslararası belgeler, insan haklarına ortak saygıyı gerçekleştirmenin en önemli araçlarından biridir. Uluslararası düzeyde bu belgelerdeki hakların korunması için, denetim ve koruma mekanizmaları geliştirilmiştir. Bu yolda özellikle insan haklarına devletten, devlet içindeki çeşitli organlardan ve kamu yetkililerinden gelebilecek saldırılara karşı bir yaptırım getirmişlerdir. Çeşitli uluslararası kuruluşlar çerçevesinde kabul edilmiş belgelere göre değişebilen bu koruma mekanizmalarıyla insan haklarının ve temel özgürlüklerin belirli bir güvenceye kavuşturulmuş olduğuna kuşku yoktur. İnsan haklarına saygı ilkece denetim ve koruma mekanizmalarının yaptırımlarına gerek kalmaksızın sağlanabilmelidir. Caydırıcı işleyişle birlikte varlıklarını sürdürmesi zorunlu olan bu mekanizmaların devreye girmesini gerektirmeyen ya da bunu en aza indirgeyebilen ve sonuç olarak bir tehdit ögesi içermeyen yolda insan haklarına saygıyı sağlayıp pekiştirmek gerekir. Bunun en kalıcı ve en temel yolunsa insan hakları öğretim ve eğitimi olduğu açıktır. Eğitim hakkı temelde sözleşme niteliği taşıyan ve dolayısıyla hukuksal yükümlülük doğurmaya elverişli belgelerde tanınmıştır. İnsan hakları eğitime yer veren belgelerin büyük bir bölümü sözleşme değil bildirme, tavsiye ya da karar türündedir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi çerçevesinde kabul edilen bu tür belgeler dışında AGİK, UNESCO, ILO süreci belgeleri de insan hakları eğitimine bir başka boyutuyla yer vermiştir.

ULUSLARARASI BELGELER

1. Birleşmiş Milletler ve UNESCO belgeleri

- a. 1965 tarihli ırk ayrımcılığının tüm biçimleri ile ortadan kaldırılması sözleşmesi
- b. 1984 tarihli BM sözleşmesinin 10.maddesi işkence ve başka zalimce insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza ya da davranışlara karşı sözleşmedir.
- c. İnsan hakları eğitimine ilişkin ilk uluslararası belge İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir. İHEB'in başlangıç bölümü, 26.maddesi
- d. BM Genel Kurulu'nun 1965 yılında kabul ettiği, Gençlerde Barış Ülkülerinin, Halklar Arasında Karşılıklı Saygı ve Anlayışın Geliştirilmesi Bildirgesi
- e. İnsan hakları eğitim alanında en kapsamlı uluslararası belge UNESCO genel konferansınca 1974 tarihinde kabul edilen uluslararası anlayış, işbirliği ve barış için eğitim ve insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin eğitim tavsiyesidir.
- f. Çocuk Hakları Sözleşmesi

2. Avrupa Konseyi Belgeleri, AK'nin yıllık çalışma raporlarının özel bir bölümü 1976 yılından beri insan hakları alanında eğitim ve bilgiye ayrılmıştır. Bu süreçte kabul edilen iki belge vardır:

- a. 1978 tarihli insan hakları öğretimi kararı
- b. 1985 tarihli okullarda insan hakları eğitim ve öğretimi tavsiyesi

3. AGİK Belgeleri: (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı)

- a. 1975 tarihli Helsinki Son Belgesi
- b. 1990 tarihli Kopenhag Toplantı Belgesi
- c. 1991 tarihli Moskova Toplantı Belgesi

4. Avrupa Topluluğu belgeleri

Avrupa Topluluğu belgelerinden ikisi (1986 ve 1991 tarihli bildirgelerinde) tüm devletlere insan hakları davasına karşı bilinçlenmesini artırmaları için çağrıda bulunmuştur. Her iki bildirge eğitim programları yoluyla insan haklarına ilişkin özgürce yayımcı olanağı sağlayarak gerçekleştirilmesini ve bu yoldan insan hakları bilinci ile insan haklarına bağlılığının artırılması öngörülmüştür.

Türkiye bu sözleşmelerde Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 3 maddesine çekince koymuştur. Bunlar;

Madde 17. Taraf devletler iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun özellikle, toplumsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlar.

Madde 29. "C" fıkrasında "çocuğun ana babasına kültürel kimliğine, dil değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği kökten, ülkenin ulusal değerlerine, kendisinininkilerden farklı uygarlıklara, saygısının geliştirilmesi" hükmü yer alır.

Madde 30. Azınlıkların kendi dillerini kullanma hakkını vurgulamaktadır. "Soya, dine ya da dile dayanan azınlıklar mensubu çocukların ya da yerli halktan olan çocukların kültür, din ve dil hakkından yoksun kılınmaz."

Sözleşmeye konan bu çekinceler T.C Anayasası ve Lozan'a göre biçimlenmiştir. Lozan Anlaşması'na göre Türkiye'de azınlıklar gayrimüslüm Türk vatandaşlarına ana dilde eğitim hakkı tanınmamaktadır. Yine anayasaya göre "Türkçe'den başka hiçbir dil eğitim ve öğretim kurumlarında ana dil olarak okutulamaz ve öğretilemez."

İnsan hakları eğitimi, çeşitli belgelerde ilke ve kurallar dışında, uluslararası toplantılarda da ele alınan bir konu olmuştur. Bu toplantılardan özellikle üçü, doğrudan doğruya insan hakları öğretim ve eğitimine ilişkindir.

1978'de Viyana'da "İnsan Hakları Öğretimi", 1987'de "La Valette (Malta) da "İnsan Hakları Öğretim Bilgi ve Belge", 1993'te Montreal'de "İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi" başlıklarıyla uluslararası kongreler düzenlenmiştir.

İnsan hakları eğitimi sorununun giderek tüm yönleriyle ve demokrasi eğitimiyle de bütünleştirilerek ele alındığı bu üç kongrede kabul edilen belgelerde, sorunun çeşitli yönlerine ilişkin somut öneriler ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

Özellikle Haziran 1993'te Viyana'da toplanan İnsan Hakları Dünya Konferansında kabul edilen "Bildirge ve Eylem Programının" bir bölümü insan hakları eğitimine ayrılmıştır.

ÜLKEMİZDE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ PROGRAMLARININ İÇERİĞİ VE UYGULAMALAR

14 Haziran 1973 gün 1739 sayılı M.E. temel yasasının 2.maddesinde eğitim ve öğretim sisteminin düzenlenmesinde temel alınması öngörülen bu amaçlardan insan haklarından söz edilmiş. Ancak doğrudan ve açık bir anlatımla insan hakları eğitimi ve öğretiminden söz edilmemiştir.

Yasanın 16 Haziran 1983 gün ve 2842 sayılı yasayla değiştirilen 2.maddesi kısmen ve sınırlı bir biçimde insan hakları eğitimine yer vermiştir.

1983 tarihli ilkokul ortaokul lise ve dengi okullar eğitici çalışmalar yönetmeliğinde kısmi şekilde insan hakları ve demokrasi eğitimine yer vermiştir. 1976 tarihli yönetmelikte de yeterli olmasa kazandırılacak davranışlar da insan haklarına yer verilmiştir.

Türkiye'de insan hakları eğitimine Mart 1995'te insan haklarından sorumlu Devlet Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı protokolüyle başlanmıştır. Protokolden sonra Talim ve Terbiye Kurulu ortaokullarda zorunlu ders olarak okutulan "Vatandaşlık Bilgileri Eğitimi" dersinin adını "Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi" olarak değiştirdi. Öte yandan lise bölümünde "Demokrasi ve İnsan Hakları" adı ile seçmeli bir ders konuldu. İlköğretim "Vatandaşlık Bilgileri ve İnsan Hakları Eğitimi"

programı olmasına karşın lise bölümünde okutulma kararı alınan “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersinin programı tamamlanamamıştır.

İlköğretim programında İnsan Hakları Konuları (İlköğretim Programı, MEB, 1995)

1. İnsan ve Toplum
2. Aile
3. Eğitim ve Öğretim
4. Devlet
5. Demokrasi
6. Anayasamız
7. Temel Hak ve Ödevler
8. Trafik
9. Yurta Sulh Cihanda Sulh

“Vatandaşlık Bilgileri ve İnsan Hakları” eğitimi dersinin programına “İnsan Hakları” başlığını taşıyan yeni bir bölüm eklenmiştir. Ancak, bu bölüm okutulan ders kitaplarına yeni öğretim yılına yetiştirilememiştir. 1998 öğretim yılında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları” eğitimi ilköğretim okullarının 7. ve 8. sınıflarında haftada birer saat olmak üzere zorunlu ders olarak verilmeye başlanmıştır. Ancak, 7. sınıf için ders kitabı onayı verilmediğinden mevcut olan 8. sınıf ders kitabı konulara bölünerek 7 ve 8. sınıflarda okutulmaya başlanmıştır.

“Vatandaşlık ve İnsan Hakları” eğitimi konuları aşağıdaki başlıklarla zenginleştirilmelidir:

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
2. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
3. Demokrasi ve insan haklarının evrenselliği
4. Birey ve toplumun karşılıklı hak ve sorumlulukları
5. Halkların kültürlerinin korunması
6. Düşünce ve örgütlenme özgürlüğü
7. Yasama ve yargı, yasalar önünde eşitlik
8. İnsan hakları örgütleri ve işleyişi
9. Eğitim, doğal çevre ve sağlık politikaları
10. Savaş nedenleri ve sonuçları
11. Basın yayın ve haber alma özgürlüğü
12. Yaşama hakkı

Türkiye’de ilköğretim kurumlarında “Vatandaşlık Bilgileri ve İnsan Hakları” eğitiminin verilmesi olumlu bir gelişmedir. Ancak, ilköğretim programı ders sayısı, ders kitaplarının niteliği dersin işleniş yöntem ve teknikleri, öğretmenlerin bu branşta özel eğitimden geçirilmemeleri nedeniyle ulaşılamamaktadır.

İnsan haklarının farkında olmak, bunları benimsemek ve savunmak, kişiliğin temel öğelerinden sayılan “tutumlarla” ilgilidir. Tutumların kazanılması ise bu

değerlerin kişi tarafından içselleştirilmesine bağlıdır. Bu nedenle insan hakları eğitimi sıradan bir eğitim değildir. Verilen bilgilerin çocuğun yaşamına taşınması çocuğun bu eğitimin öznesi olmasını gerektirir. İnsan hakları eğitiminde doğru bilgiler verilmiş olsa bile uygulanan yöntemler sonucu bu bilgilerin çoğu bilgi düzeyinde kalmakta; insan hakları konusunda öğrencide tutum geliştirmeye yetmemektedir. Tutumların geliştirilmesi aşamaları aşağıdaki sınıflamada verilmiştir.

Sınıflamada ilk hedef “**alma**”dır. Bu düzeyde öğrenci (öğrenme durumunda olan kişi) belli olguların ve uyarıcıların farkına varır. Örneğin; temel bir insan hakkı olan “**düşündüğünü söyleme özgürlüğü**” konusunda bir konuşma dinlemek, başkalarının düşüncelerini ifade etme gereksinmelerine ilişkin bir konuşmayı dinlemeye açık olma “**alma**” düzeyinde davranışlar sayılır.

Sınıflamanın ikinci hedefi “**tepki gösterme**”dir. Bu düzey, edilgin bir kabulün ötesinde bir olgu ya da etkinlikle ilgilenme davranışı içerir. Örneğin; başlangıçta öğrenci bir kimsenin sözlerini kesmeden dinler. Ama daha sonra bunu isteyerek yerine getirir.

Sınıflamada üçüncü “**hedef değerlendirme**”dir. Bu aşamada, birey insanlara düşüncelerini söyleme ve ifade etme hakkı tanır, bu hakka saygı duyar ve onu savunur.

Sınıflamada dördüncü “**hedef düzenleme**”dir. Bu aşamada değerlerin bir sistem halinde örgütlenmesine değer duyulur, değerler kendi içinde tutarlı ve ahenkli bir bütün halinde kaynaştırılır. Gerçekte bu, bir yaşam felsefesinin ortaya çıkışıdır. Bu aşamada kişi, düşündüğünü söyleme ve kendini ifade edebilme özgürlüğünü kavramlaştırır ve bu değerlerin öbür değerlerle ilişkisini açıkça belirler.

Bu hedeflerin sonucusu “**nitelik kazanma**”dır. Bu aşamada kişi, değer sistemi ile tutarlı olarak davranır. Düşündüğünü söyleme özgürlüğünü kullanır. Başkalarının kullanmasının da savunucusu olur (Y. Kuzgun, 1981, s.102).

İnsan hakları eğitim ve öğretim yöntemlerinde yetersizlik görülmektedir. Okullarımızda öğrencilerden düşünme ve katılma istemeyen anlatım, soru cevap teknikleri kullanılmaktadır. Bilgi edinmede etkili olabilen bu teknik, davranış değiştirmede ve uygulamada etkili olamamaktadır. Bu öğretim ortamında öğrencide insan haklarına saygının geliştirilmesi beklenemez. Bu derste öğretmen sorumluluğunu öğrenci ile paylaşmalı, sınıf ortamında öğrencinin kendisini ifade etmesine şans tanımalıdır. Sınıf ortamı dışında ise panel ve konferanslara gidilmeli; kitap, gazete ve dergilerde yer alan insan hakları konulu yazılar özenle takip edilmeli, öğrencilerin her aşamada özgür katılımı sağlanmalıdır.

Eğitim ortamları değerlendirildiğinde insan hakları eğitiminin yalnızca sınıf ve dersle verilemeyeceği ortaya çıkar. İnsan hakları eğitimi, kesintisiz her ortamda ve her derste verilmelidir. Bundan daha önemlisi öğrencilerin okul ortamında ders dışı etkinliklerde ve kendilerini ilgilendiren konularda katılımı sağlanmalı, okul ortamının (öğretmen, yönetici, yönetmelikler) demokratikleştirilmesi sağlanmalıdır.

Tutum geliştirmede bir diğer yöntem “**model**”dir. Bu yöntemde çocuk, okulda öğretmen ve okul yöneticilerinin davranışlarını gözlemektedir. Yapılan araştırmalara göre çocukların büyük bir bölümü okul ortamında dayak, küfür ve benzeri durumlarla karşılaşmış ya da bu durumlara tanık olmuştur. İnsan hakları eğitimi her şeyden önce

örgün eğitim kurumlarında şiddetin ve dayatmanın ortadan kalkmasıyla mümkündür. Okulda dayak atıldığını gören bir çocuk, dayak atmanın kötü bir şey olduğunu öğrenmekten ziyade nasıl daha iyi bir dayak atılacağını öğrenir.

İnsan hakları eğitiminin amaca ulaşması için çocuklara yeteneklerini kullanarak kendilerini geliştirebilecek bir çevre sağlamak, onlarda başkalarına karşılıklı sevgi, anlayış, saygı gibi tutumlar geliştirici öğrenme durumları hazırlamak gerekmektedir. Çocuğun insan haklarına saygı geliştirmesi öncelikle kendi haklarının bilincinde olması ve bu hakları kullanmasıyla gelişecektir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan ülkeler özellikle barış, hoşgörü, özgürlük, eşitlik ve dayanışma ruhu ile yetiştirilmesi insan haklarının temel amacıdır.

Ortaokul Vatandaşlık Bilgileri (İlköğretim programı MEB, 1996, s.223)

Amaçlar

1. Öğrencilere ferdin toplum içinde yaşaması gerektiğini kavratmak ve onlara toplumun çeşitli çevrelerinde anlayışlı işbirliği ve düzenli şekilde birlikte yaşama alışkanlığı kazandırmak,
2. İnsanın sınırsız bir hürriyete sahip olmadığı, toplum yaşayışını düzenleyici nitelikteki sosyal davranış kurallarıyla uyum içinde yaşamak durumunda olduğu konusunda öğrencileri bilgilendirip bilinçli kılmak,
3. Öğrencilere millet kavramını vermek, Türk milletinin birer evladı olmanın şerefini hissettirmek ve sorumluluğunu kazandırmak,
4. Öğrencilerde milli ve vatani işlere ilgi uyandırarak onlara millet ve vatana canla başla hizmet etme bilinci kazandırmak,
5. Atatürk'ün Türk gençliğine emanet ettiği Türk istiklalinin ve Türk Cumhuriyetinin önemini; hürriyetçi demokrasi rejiminin diğer rejimlerden, özellikle totaliter rejimlerden farklarını, üstünlüklerini kavratmak ve öğrencilere bu değerleri her zaman korumaya hazır, fedakar birer Türk evladı olmaları gerektiği fikir ve inancını vermek,
6. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın genel esaslarını ve temel ilkelerini kavratmak suretiyle öğrencilerde, anayasamızda ifadesini bulan hürriyetçi demokrasiye, Atatürk milliyetçiliğine içten bağlılık ve devlet otoritesine saygı duygusunu uyandırmak,
7. Öğrencilerde, toplumun refah ve huzuru için çeşitli işlerde görev almış kişilere saygı duyma, onların işini kolaylaştırmak için kendi payına düşen ödev ve sorumlulukları yerine getirme davranışını geliştirmek,
8. Demokratik zihniyetin hakim olduğu bir atmosfer içinde kendi kendilerini yönetmelerine, okul içinde ve dışında sorumluluk yüklemelerine imkan ve fırsat sağlayarak uygulayan kişiler olarak yetiştirilmesini sağlamak,
9. Bir meslek sahibi olmanın bir fert ve vatandaş olarak gerekliliğini bir işsiz güçsüz bir insanın toplum içinde zararlı bir eleman olacağını öğrencilere kavratmak, onlarda her mesleğin kutsal olduğu ve hangi meslekten olursa olsun işini gereğince yapan herkeşin saygıdeğer bir insan olacağı inancını yerleştirmek,

10. “Yurtta sulh cihanda sulh” fikrinin gerçekleşmesi için milletler ailesi içinde Türk milletine düşen ödev ve sorumluluğun değerini kavratmaktır.

Görüldüğü gibi amaçlar bölümünde evrensel değerler ve insan hakları kavramları eksik verilmiştir. İnsan hakları konusunda yurttaş sorumluluğu öne çıkarılmış, ödevler üzerinde durulmuş, amaçlar milli değerlere boğulmuştur. Oysa insan hakları evrenselidir.

Öğrencilerin kendi paylarına düşen ödev ve sorumlulukları yerine getirme davranışı geliştirmek amacı verilirken önce ödev ve sorumluluktan söz edilmiştir. Hak kavramından söz edilmemiştir.

Bireyin özgür gelişimine olanak yaratması gereken toplumun ve devletin sorumluluklarına değinilmeden, devlete ve topluma saygı beklenmekte olduğu açık bir şekilde getirilmekte, çocuktan kayıtsız şartsız itaat istenmektedir.

Çocuğu bir birey olarak görmeyen, yalnızca yurttaş sorumluluğu bekleyen bu anlayış evrensel insan hakları ve çocuk haklarına aykırıdır. Oysa kendi haklarının bilincinde olamayan, başka bir deyişle iyi bir insan olamayan çocuğun iyi bir yurttaş olma şansı da yoktur. Amaçlar bölümünde çocuğun kendi hakları ile ilgili bilincin getirilmesine şans tanınmalıdır.

İlköğretim okullarında görülen derslerin kimi programlarında insan hakları eğitimi konuları yer almalarına karşın uygulama da yayımlanan ders kitaplarında insan hakları eğitimi konuları yeterli yer almamıştır.

Örneğin MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 01.07.1968 gün ve 171 sayılı yazısıyla bastırılması uygun bulunan ilkokul programında, insan hakları ve demokrasi öğretim ve eğitiminin kişiye kazandırması amaçlanan davranışlardan kimilerine yer verildiği görülmektedir.

İlkokul 1,2 ve 3. sınıflarda okutulan Hayat Bilgisi programları içerisinde insan hakları ve demokrasi eğitimi içinde yurttaşlık görev ve sorumlulukları açısından insan hakları konularına kısmi yer verilmiş, işlenecek belirli gün ve haftalar arasında “İnsan Hakları Haftası ya da Günü” yer almamıştır. Kitaplarda ise yalnızca iki özgürlük anılmış demokrasiye ise hiç değinilmemiştir.

Sosyal Bilgiler 4. ve 5. sınıf programlarında insan hakları öğretimine yönelik kimi konuların yer almasına karşılık, 4. sınıf kitabında hiç yer almamış, 5. sınıf kitabında ise kısmi ve dolaylı bir biçimde yer almıştır.

Türkçe programlarında kimi insan haklarına “Atatürkçü düşüncede önem taşıyan önemli yaklaşımlar başlığı altında yer verilmiş, kısmen basın hürriyeti, mülkiyet hakkı ve konut dokunulmazlığı konularına yer verilmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi programlarında insan hakları “insan sevgisinin dini ve ahlaki yönden pekiştirilmesini sağlamak amacıyla” konulmuştur.

İlköğretimin 2. kademesinde okutulan Vatandaşlık Bilgileri programında değişiklik yapılarak kimi insan haklarıyla ilgili konularda ancak milli duygu ve bütünlüğü koruyacak nitelikte bilgilere yer verilmiştir. Örneğin insanın sınırsız bir hürriyete sahip olmadığı, toplum yaşamına uygun, milletine ve vatanına canla başla

hizmet etme bilincini kazandırma amacıyla insan hakları eğitimine kısmi ve sınırlayıcı bir şekilde yer verilmiştir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi insan hakları eğitim programlarında kısmen yer almasına karşın ders kitaplarına ya hiç yansıtılmamış ya da gerçek içeriğinden saptırılarak verilmiştir.

İlköğretim kurumlarında insan hakları eğitimi ders kitapları yönünden incelendiğinde insan hakları eğitiminin ne olamayacağına örnektir. Ders kitapları bu ders için öngörülen davranış ve hedeflerden uzaktır.

Örnek:

Ders: Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi (7 ve 8. sınıf)

Hedef: Türk kadının toplumdaki yerini fark edebilme (Teb.Der.2457)

Davranış: Günümüzde Türk kadınının üstlendiği görevleri örneklerle açıklamak (Teb.Der 2457)

Ders kitabı: Türk kadının yeri Türk kadını tarlada evinde, halı tezgahında atölyede, çeşitli meslek dallarında çalışarak aile bütçesine katkı sağlamaktadır (Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi Gendaş Yay. 1996 s.30)

Ders kitabı: Türk kadının yeri Hiç şüphesiz annenin de yükümlülükleri vardır. O kanuna göre ailenin ortak mutluluğunu sağlama konusunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviridir (Vatandaşlık Bilgisi, MEB Yay. Kemal Dal, s.33).

Ders kitabı: Türk kadının yeri..... “Yuvayı dışı kuş yapar.” (Vatandaşlık Bilgisi, Ali Tanır, Özgün Mat. S.21)

Bu açıklamalarla kadının toplumdaki yeri aşağılanmakta ve cins ayrımı yapılmaktadır. Bu yönüyle insan hakları eğitimi ders kitabında yer almamalıdır.

Vatandaşlık Bilgileri

Uğur YİĞİT-Tayfun TURAN, İstanbul 1994

Bu Yayınevi...

Tabiat Hali ve Sosyal Sözleşme Görüşü

“...Sınırsız hürriyetin mutsuzluk getirdiği gerçeği ortaya çıkar. Devamlı mücadele korku, kargaşa ortamı insanları huzursuz eder. Bunun sonucunda insanlar bazı hak ve hürriyetlerden mutlu ve huzurlu bir yaşam için özveride. Bulunurlar.” (s.13) cümleleri “hak ve hürriyetlerin kullanılmasının mutlu ve huzurlu bir yaşam için engel gören bu zihniyet çocuklara bir tercih sunmaktadır. Ya mutlu ve huzurlu bir yaşam ya da hak ve hürriyet.”

Din Birliği

“Aynı toplumu oluşturan insanların, aynı inanç sistemini benimseyip, aynı ibadet kurallarını benimseyip, aynı ibadet kurallarını yerine getirmeleri milletin bireylerini birbiriyle kaynaşmalarını sağlar ancak laikliğin gereği olarak her vatandaş istediği dine inanmakta serbesttir (s.75)”. cümleleri temel insan haklarından biri olan Din ve Vicdan Hürriyetini sorgulamakta, çocukları aynı din ve inançları benimsemeye koşullandırmaktadır. “Aynı din ve inançlara sahip olmak insanları kaynaştırır ve

yaklaştırır.” sözü çocukları başka dinden olan insanlara saygı göstermeye teşvik etmekten uzaktır. Bu anlamda çocuk haklarına aykırıdır.

Vatandaşlık Bilgileri

Ali Tanır, Özgün Matbaacılık, Ankara 1995.

İşbirliği ve Dayanışma

“Yardımlaşma duygusu ve dayanışma Türklerde zaten var olan İslamiyet’le de daha fazla güç kazanan, bize özgü önemli bir özelliktir (s.6)” cümlesinde “bize özgü” sözüyle diğer milletlerin yardımlaşma duygusu ve dayanışmadan yoksun olduğu anlamına da gelir. Kendini diğer milletlerden üstün gören bir zihniyet başka dil, renk, ırk veya sosyal gruptan olan insanlara saygı ilkesine ters düşmektedir.

Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Selahattin Kaya, Gendaş Yayınları, 1996.

Hak ve Ödev

“İnsanların içinde yaşadıkları devlet ve millete karşı bazı ödevleri vardır. İnsanlar önce ödevlerini yerine getirmelidir ki haklarından söz edebilsinler. (s.21)” cümlesi “**önce ödev sonra hak**” kavramını öncelikli olarak sunarken çocukları devlete ve millete olan sorumluluğundan söz etmektedir. Devletin ve milletin sorumluluğu dile getirilmemekte, çocuğun ödevleri konusunda koşullandırırken hakları konusunda bilinç vermemektedir.

Ailede Demokratik Hayat

“Çocuk toplum hayatında sadece hakları olmadığını birtakım ödev ve sorumluluklarının da bulunduğunu aile ocağında kavrar. (s.26)” cümlesinde “**ailede demokratik hayatın yalnızca çocuğa düşen ödev ve sorumluluklardan**” ibaret olduğu verilmekte, çocuğun aile içerisinde de haklarını koruyamadığı açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Ailede Demokratik Hayat

“Demokratik anlayışa uygun yetiştirmede hiç şüphesiz aile terbiyesinin ve büyüklerce yapılan telkinlerin payı çoktur. (s.26)” cümlesinde “**demokratik kazanımların telkinlerle olabileceği**” savunulmaktadır. Oysa, demokrasi yaşantılarla kazandırılır.

Düşünce ve Kanaatlere Saygı

“Büyüklerimizin öğütlerini dinleyip onlara saygı göstermeliyiz. (s.29)” cümlesi “**çocukların en temel haklarından biri olan katılım haklarını kullanmamalarını; kendi düşüncelerini açıklamak yerine öğüt dinleyip ilgili emirleri yerine getirmesi**” gereken bireyler olarak görülmektedir.

İnsan hakları eğitimi ders kitabı olarak onaylanan bu kitapların, insan hakları eğitimine elverişsiz olduğu ve çocuk haklarına aykırı ifadelerle biçimlendiğini görmekteyiz. Bu yönüyle ders kitapları insan hakları eğitiminde yeniden ele alınmalıdır.

ÖNERİLER

- İnsan hakları ve demokrasi eğitiminin ana amacı, eğitimde her türlü eşitsizliğe ve ayrımcılığa (ırk, renk, cinsiyet, dil, din vb.) karşı koyma bilincini geliştirme olmalıdır.
- İnsan hakları eğitimi, eğitim hakkının temel unsurlarından biridir. Öğrenciler, bu derste yaşadıkları toplumun değerlerini, toplumsal yaşamın kurallarını öğrenirken kendi haklarını da öğrenmelidir. Bu sebeple insan hakları eğitimi programına çocuk hakları konusu da mutlaka eklenmelidir.
- İnsan hakları eğitimi, bir bütün olarak ele alınmalı, yalnızca bu derste değil; okulda, evde, her ortamda ve bütün derslerde bu konulara yer verilmelidir. Ders dışı eğitsel kol etkinliklerinde insan hakları eğitimi için uygun ortamlar hazırlanmalı, öğrenciler okul ortamında katılım haklarını kullanabilmelidirler. Öğrencinin okul içinde dernek kurması, sosyal aktivitelerde bulunması, kendisini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olması gereklidir. Çocuk, ancak, yaşayarak bu hakların korunması gerekliliğini, insan haklarına saygıyı öğrenebilir.
- Okul dışında demokrasi ve insan hakları eğitimi çevre olanaklarını kullanarak yapılmalıdır. Çocuk, ilgili toplantı, panel vb. etkinliklere katılabilir. İnsan hakları ve özgürlükleri konulu etkinliklere de katılımı sağlanmalıdır.
- İlköğretim kurumlarında ve liselerde ilgili yönetmelikler çocuk haklarına ve insan haklarına uygun hale getirilmelidir. Okul ve okul yöneticileri insan hakları eğitimi konusunda hizmetiçi kurstan geçirilmeli, davranışlarında insan haklarına aykırı eğilimleri kaldırabilmelidirler.
- İnsan hakları eğitimi programı ve amaçları gözden geçirilmeli, insan hakları eğitimi çocuğun bilincinde objelerin belirlenmeye başlamasıyla birlikte uygulamaya geçirilmeli. Yaşamın her alanında devam etmelidir.
- Derste kullanılan yöntem, araç, gereç geliştirmeli; insan hakları eğitimi olanaklı kılan demokratik ortam sağlanmalıdır. Ders kitapları değiştirilerek İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi ayrıntılı hale getirilmelidir.
- Toplumun her kesimi bu konuda duyarlı hale getirilmeli, ilgili mesleklerde (güvenlik, sağlık vb.) çalışan kişilere insan hakları eğitimi meslek içi eğitimde verilmelidir.
- İnsan hakları eğitimi ile ilgili önemli sorunlardan biri de bu dersi verebilecek alanda yeterli öğreticilerin olmamasıdır. Bu nedenle yükseköğretim kurumlarında gerekli düzenlemeler yapılmalı, bu eğitimi verebilecek kişilerin yetiştirilmesine yönelik bir bölüm açılmalıdır.
- İnsan hakları eğitimi ile ilgili Birleşmiş Milletler'in ortaya koyduğu insan hakları eğitimi 10 yıllık eğitim planının ülkemizde de hayat bulmasına çalışılmalıdır. Demokratik kitle örgütleri bu konuda sorumluluk almalıdır.
- Okullarda uygulanan kılık kıyafet yönetmeliği, disiplin yönetmeliği ve çağ dışı uygulamalara (dayak, tehdit vs.) son verilmeli. İlgili yönetmelikler insan haklarına ve çocuk haklarına uygun hale getirilmelidir.

- Türkiye, İnsan Hakları ve Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çekince koyduğu maddeleri kaldırarak bir an önce yasal düzenlemeler yapıp yaşama geçirilmesi için gerekli çalışmaları yapmalıdır.
- İnsan hakları eğitimi uygulamaları hükümet dışı gönüllü insan hakları komisyonlarından oluşan bir komite tarafından denetlenmeli ve bu çalışmalar izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Altunya, N.; **Eğitim Sorunumuza Kuşbakışı**, Ürün Yay, Ankara 1997.
Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, UNICEF, 1996.
Ekşi, H- Altun, B.; **Eğiticilerin Eğitimi**, Eğitim Sen Yay., Ankara 1995
Gülmez, M.; **İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi**, TODAİE Yay., Ankara 1994.
İlköğretim Programı, MEB, 1996.
İnsan Hakları Eğitimi, İHD Yay., 1996.
Kuzgun, Y.; **İnsan Hakları Eğitimi**, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 1981.